

szedetében is megtalálhatók. A kiemeléseknek (amelyek olykor csak a különlegességnek szólnak, vagy csupán a tetszés jelei) mégis van értelmük. Az *oláh ficsúr* például a szó román eredetéhez adalék; a *kóklert* A MAGYAR NYELV TÖRTÉNETI-ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA (TESZ) csak 1717-ből adatozza, a *kasár* (*juhkasár*), 'karám', 'akol' jelentésárnyalata a TESZ-ből hiányzik. A TESZ-szel és más szótárakkal való alapos összevetést ajánlatos lenne elvégezni még több szó és kifejezés esetében is, de a *chartabianka* olasz eredete szintén megérné a tisztázást, hogy a *céduláshocka* újdonságértékéről, a szenvedő és műveltető igealakok sajátos értelmű használatáról (amit nem világít meg a *lőtel* = 'lövet' téves magyarázata) ne is szóljak. Rákóczi László nyelve biztosan megérné egy disszertációt.

A külön bekezdésben adott három példa ismét megerősít abban, amit a „stílus nélküli”, nem irodalmi igényű régi magyar prózáról, nevezetesen a XVII. századi magyar szakácskönyvek nyelvéről szólva már 1980-ban körülírtam. A régiség különösen erőteljesnek, érzékletesnek, szemléletesnek feltűnő szavai és kifejezései mai nyelvérzékünk szerint nem egészen adekvát jelentésben használatosak. „Megoltalmazd a *kozsmától*” a tejben fővő tojást; úgy tedd a húst a forró vízbe, „*hogy ugyan buzogjon*” – tanácsolják a régi szakácsok receptjei köznapi konyhai műveletekről szólva. A kiemelt szavak később és manapság azonban már komolyabb, fenségesebb jelentésben használatosak. *Megoltalmazni* az emberiség békéjét kell, nem a fővő tojást; „*Csak buzogj utr, buzogj!*” – biztatja magát Bánk bán Katona József drámájában.

„*Megnézvén az pincéket, az hova az borokat hán-ták*” – ez Rákóczinál természetes szóhasználat, de ma már nem *hánnyük*, legfeljebb óvatosan legurítjuk a pincébe a boroshordókat. És a levelet sem *szakaszjuk*, hanem csak *felbontjuk*. A semmiségeken összeszólalkozókra szintén nem használjuk a *háborodtak össze* ('háborúságba keveredtek') szólást. A Rákóczi-naplóra is igaz lehat, hogy bizonyos nyelvi példák a mostani olvasáskor egyszerre két regiszterben szólnak meg: jelentik régi természetes és hétköznapi mivoltukat, a mai jelentés fényétől azonban méltóságteles, erőteljes, túldimenzionált, archaikus színezetet kapnak. A régi magyar szövegek mai hatásának és élvezetének

egyik megmagyarázható rejtélye ez a sajátosság, ami természetesen nemcsak a „konyhán költ magyarizmusokra” (szakácskönyv vagy alkalmi napló nyelvére), hanem a kanonizált irodalmi művekre is jellemző.

Kovács Sándor Iván

JÓT IS, ROSSZAT IS HORVÁT ISTVÁN RÓL

Szalai Anna: *Pályakezdő évek Pest-Budán. Horvát István és írbarátai, 1800–1815 Szépirodalmi, 1990. 362 oldal, 80 Ft*

Tíz évvel ezelőtt jelent meg Szalai Anna testes forráskiadványa az 1781 és 1847 között dúlt nyelvi-irodalmi viták anyagából. Az ezerháromszáz oldalra terjedő mű első kötetének címe: PENNAHÁBORÚK, a másodiké: TOLLHARCOK. A két kötet szöveggondozásával és jegyzetelésével remekelt a szerző. Ahogy manapság mondják: profi munka. De Szalai Annát – gondolom – nem elégtette ki, amit végzett. Sokkal többet tudott már ezeknek az évtizedeknek nyelvi-irodalmi életéről, mint amennyi ismeretre szüksége volt a forráskiadványhoz. Így jutott arra az elhatározásra, hogy egy időszakot monografikusan feldolgozzon. Kiválasztott másfél évtizedet meg egy különleges egyéniséget – Horvát Istvánt –, s ebből az anyagból alkotott egy irodalmi kor- és jellemrajzot. 1800 nemcsak azért lett a munkának kezdő éve, mert évszázadot nyit, hanem az irodalomnak is fontos kezdőpontja. Kazinczy visszatért fogságából, s rögtön szervezni kezdte megszakadt kapcsolatait. Ugyanakkor Horvát István szintén baráti kört szervez, amelynek első tagjai Vitkovics Mihály és Ferenczy János.

Szalai Anna azt írja: „*Meghockázatom a föllevést: Horvát Kazinczyhoz hasonló egyéniség*”. Ez valóban kockázatos kijelentés. Kazinczy ugyanis mindig tudományos hitelességgel szólott hozzá a vitákhoz, míg Horvát István egyre mélyebben süllyedt a hazafias etimológiázásba. „*Az alig ébredő, éppen erősödő magyarságtudat... szélsőséges indulatokra ragadtatja már ek-*

kor Horvátot. A nyelvi eredetével, a magyar őstörté-
nettel foglalkozik, és ez nem toleranciára, hanem tü-
relmetlenségre oktatja a fiatal tudóst. Kazinczyt tes-
terének tekintette Horvát, mégis utóára szólította egy-
szer-egyszer. 1808. szeptember 6-án írta fiatal bar-
rátjának, Pázmándinak: »Nemsokára a finom léle-
sű Kazinczyval is leszen egy komplimentes pöröcs-
kém. Ezt az embert vagy inkább nagy és tudós hazafit
én különösen tisztetem: de ott, hol bollandu látszik, ve-
le csakugyan egyet nem tarthatok, ott pedig, hon ár-
tatlannul vádol, hallgatnom nem illik s nem lehet. Ta-
pasztalni fogják azok, kik bennem a keménységet oly
szörnyültséggel kárhoztatják, hogy én azon szelidséget,
mely csakugyan természeti tulajdonom, tollamba is
be tudom, midőn köll, és így illik, önteni. De az
olyant, ki másokat nem tudom mi gorombául gyaláz,
kémélve lecsépelni, nem tudom valóban micsoda erő-
szakos szelidség.«

Schedius Lajos, az esztétika egyetemi taná-
ra, szintén valamiféle vezérségre törekedett.
Bibliográfiai gyűjtőmunkát próbált rálőcsölni
Horvátra és társaira, abban a reményben,
hogy majd ebből egy kezdő tudócsoport ala-
kuhathat az ő vezetésével. Horvát ezt visszautá-
sította, s ő maga szervezett egy „hároms” társa-
ságot, amely sajtóságon négy tagból állt
ugyan, de közülük csak kettő vált jelentős
egyéniessé: Horvát és a földrajzos Ferenczy
János. Mindketten naplót vezettek bizonyos
időszakokban. Horvát István MINDENNAPI,
Ferenczy pedig NAPI JEGYZÉSEK címmel. Az
ilyen párhuzamos dokumentum nagy segítség-
re van az elemzőnek, feldolgozóknak. Külö-
nösen akkor, ha adataik ellentmondanak egy-
másnak. Az is termékeny kérdés szokott lenni,
hogy miért hallgat valamely dologról az egyik
forrás, amit ugyanakkor megír a másik.

A MINDENNAPI egy részét – az 1805–1809-es
éveket – kiadták 1967-ben, mégpedig olyan
módon, amelyet hajdan Vajthó László kezde-
ményezett: diákok és tanárok közös munkájá-
val.

A MINDENNAPI további – kiadatlan – éveit,
Ferenczy NAPI JEGYZÉSEI-t, a kéziratárakban
pihenő sok levelet és egyéb írományt a szerző-
nek kellett sorra kibetűznie. Régi tapasztalat,
hogy nemzeti kéziratkincsünk tele van soha
kézbe nem vett vagy – ami még nagyobb baj –
kézbe vett, de hibásan kiolvasott szövegekkel.
Már csak ezért is meg kell becsülni azt a gon-
dosságot, akribiát, amellyel Szalai Anna kiad-
ványai készülnek.

Horvát István nagy, de nem tündökletes
szerepet játszott Révai Miklós és Verseghy Fe-
renc nyelvhelyességi pörében. A három álne-
ves vitáirait közül, amelyekben állítólag Révai
Miklós tanítványai támadják Verseghyt, az el-
ső kettőt valójában maga Révai írta, Világos-
vári Miklósi János és Fényfalvi Kardos Ador-
ján álnévvvel, a harmadikat pedig Horvát Ist-
ván. „Nevemet homlokára ki nem teszem: a név, me-
lyet visel, költött név. Először, hogy természetem jól
kifejezném, Boldogréti Szerelmes Lászlónak nevez-
tem magamat, utóbb sokaknak onszolásaira a Sze-
relmes név helyett Vig szavát választottam.” Ezek
az álneves játékok, amelyeket pontos haditerv
szerint vittek véghez Verseghy ellenfelei, fe-
szült figyelmet keltettek az irodalmi életben,
és találgatásokra adtak alkalmat. Vitkovicsnak
Kazinczyhoz írt leveleiből is tudunk erről:
„Kik legyenek Miklósi és Kardos Adorján, sokszor
kérdezősködtem tőle [Révaitól] efeldl. Ő vagy hall-
gatott, vagy kért, hogy eziránt néma hallgatását bo-
csátanám meg. [...] Kívülem és Horvátton kívüli Fe-
renczy János barátunknak kellene azon harmadik-
nak lenni, ki velünk együtt a haldokló Nagy Ma-
gyar [Révai] megáthozott.” Ezek az átkok valóság-
nőleg a haldokló Révai utolsó szavai közé tar-
toztak. Szalai Anna fejtegetéseiből kitűnik,
hogy a nyelvi viták felszíne alatt sok személyes
versengés és gyűlölet forrt. Ellentmondó a
szóhasználat, hiszen a személyeskedésekből
hiányoztak a valóban személyes vonatkozá-
sok. Ezeket külön kellett feltárni. Ferenczy Já-
nos, aki mint földrajztudós kívül állt a nyelvi
vitákon, elborzadt a nem tudosi hangnemtől:
„A rüv sértegetésekre [...] véna-szonyi szemrehányás-
sokra, lealáztatásokra elpirultam hallottamban. [...] Boldog Isten! Tehát így fegyverkeznek egymás ellen
tróink, ez-e az Igazságnak útja, ez is módja? – Mire
víszi a magaszerelet a lelkeket...”

A bizalmas följegyzések egészen másféle vi-
lágba vezetnek el. A szavak itt nem élethalál-
harc fegyverei, hanem játékszerek.

Horvát naplójának egyik főszereplője Tré-
zsi, egy Gyórból származó leányzó, akinél na-
ponta elüöltött egy-két órá. A szerelmes
enyelgés erőt ad a komolyabb dolgokhoz – vé-
lekedik Horvát. Sokszor elmondja: „Ember
lenni tanultam” Trézsi mellett.

A baráti kör tagjait állandóan foglalkoztat-
ták a szexuális élet gyönyöreire és gyötrelmeire.
Tanítványának az onániáról szóló könyvet ad
kölcson, és hasznosnak ítéli az elolvastatását.

Arról is leveleznek, hogy „*Venus nyavalái*” műképpen kell megelőzni s elkerülni.

Szűnes, érdekes olvasmány Szalai Anna monográfiája. És a folytatás? Érdemes lenne tovább folytatni ezzel a módszerrel. Ha nem is teljes szétességében, legalábbis Horvát etimológiai agyrémeinek ismertetésével. Amelyekről Kazinczy azt írta: alig mer leereszkedni Horvát könyvének „*eltrémtű, elszédűtő homályába*”.

Vargha Balázs

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Asbóth János: *Álmok álmodója*
A bevezető tanulmányt Németh G. Béla írta.
A szöveget gondozta Bundula István
és Kovács Zoltán
Szépirodalmi, 1990. 213 oldal, 60 Ft

I

ÉRETLENSÉGÜNK ISKOLÁJA

W. Gombrowicz szellemének

Alkonyati gondolat: tán nem más a magyar regényvilág, mint soktűkű címek laza sorozata, sötétben izzó rejtély, valamely nem földi üzenet, nagyobb tudás ígérletét hordozza mindahány, álomi szellemvilág, melynek homlokzatán sorsmutató mondatok tündökölnek: KÖDKÉPEK A KEDÉLY LÁTHATÁRÁN, A SZÍV ÖRVÉNYEI, A LÉLEKIDOMÁR, A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE, HAZAI REJTJELMEK. Varázslatos füzér ez, zsonglító csábtánc, mely felcsigáz, de olykor kielégítetlenül hagy. A magyar regénytörténet: hatalmas térfogatú életművek (Kemény, Jókai, Mikszáth, Krúdy, Móricz) makulátlan, összefüggő remekmű nélküli raktára, roppant könyvhegy, melyből hiányzik a mindent maga köré szervező, mindennek valódi alapot adó főmű. Más nézőpontból: egyes, elszigetelten álló remeklések, „főművek”, epikai koronák az életmű udvartartása nélkül (itt Ottlik regénye és Konrád A LÁTOGATÓ-ja lehetne a min-

tapélda). Ebben a felfogásban a magyar regénynek nincsen története, csak eseményei vannak. Ilyen esemény az ÁLMOK ÁLMODÓJA is. Az egyik legszebb, legtöbbet sejtető magyar regénycím, kései, öregkori cím a szó szellemi értelmében, az élet hanyatlókori, őszi szűneit viseli, annak ellenére, hogy megalkotója csak harmincegy éves volt keletkezésekor, 1876-ban. Az első és mindmáig egyetlen kiadás kortársaiban semmiféle visszhangot nem keltett, úgy látszik, most, 1990-ben találta meg a saját korát, hisz jól tudjuk, hogy évek óta befolyásos irodalmárok titkos favoritja volt. Ama századvég talán legfontosabb szellemi megjelenítése mostani századunk végén látszik megjelenni hazáját. Igaz volna tehát a könyv előszavát író Németh G. Béla megjelölése, miszerint Asbóth egy korarérett nemzedék fontos képviselője, regénye pedig éppen e korarérettségnek igen értékes ábrázolása? „*A korarérettség viszonylagos valami*” – írja a kiváló irodalomtörténész, ami, gondolom, annyit jelent, hogy megfelelő kündülőpont, de csak akkor, ha számot vetünk összes mellékfogalmával, az érettséggel, illetve az éretlenséggel. Németh G. mintha túlságosan is engedte volna, hogy a regény kétségkívül szuggesztív hatása diadalmaskodjék elemzése gondolatmenetén, a könyv sugalmazta végeredményből indul ki, pontosabban abból a hangulatból, amely a regényt író és önmaga alteregóját főhősében, Darvady Zoltánban megteremtő Asbóthon uralkodott a mondatok fogalmazása közben. Így az analízis voltaképpen a mű intenciójára, megcélzott hatására vonatkozik, nem pedig a formában megjelenő szellemi állapotokra. Igaz, e tévedés lehetősége nagyon is bele van építve a regénybe, nagyon is elképzelhető és érvényes befogadói magatartás ez: mindent elhisz Darvady-nak (és vele Asbóthnak), mindent elfogad tőlük distanciátlanul, mivel – és ez rendkívül fontos mozzanat – magából a regényből hiányzik a távolságtartás, megvan benne a „távlat csálása” (éppen ezt iktatta ki Flaubert radikálisan az ÉRZELMEK ISKOLÁJA-ból), szinte leküzdhetetlen akadály ez minden egyes szám első személyben íródott regény számára. A hegeli széplélek regényformája ez, ama magabizós lélekállapoté, mely a világot pusztán saját látomásaként, önmaga által teremtettt érzelmijátéktérként éli át, amelyben minden tárgyiaság, történetiség, minden ember közti mozza-